

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Göteryds kyrka

Göteryds socken i Älmhults kommun
Kronobergs län

Smålands museum
David Fuchs

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Göteryds kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Kortfattad historisk beskrivning

Göteryd omnämns för första gången i skriftliga källor 1350 och benämns då "Götarydh". Göteryd ingår i Älmhults kommun och har ungefär 1150 invånare. Socknen sträcker sig från Älmhult i öster cirka 20 km västerut till Traryd och i söder från Hallaryd cirka 10 km norrut till Pjätteryd och Hamneda. Själva kyrkbyn ligger 17 km väster om Älmhult. Göteryds nuvarande kyrka uppfördes mellan åren 1856-58 efter många års förberedelser. Den gamla kyrkan, som låg öster om den nya, hade då varit i bruk sedan medeltiden men ansågs för liten för församlingens behov. I mitten på 1800-talet uppgick församlingens folkmängd cirka 3800 personer. Den nya kyrkan stod färdig och togs i bruk 1858, men invigdes inte förrän den 27 juli 1862 av biskop Henrik Gustav Hultman. Kyrkan rymde då 1500 personer och var en av landets största landsortskyrkor. Det var församlingens medlemmar som genom dagsverken byggde kyrkan. På deras lott vilade också att ordna fram kyrkans byggnadsmaterial. Byggnaden är uppförd i sten och håller utvändigt måtten 41,5 meter på längden och 17,8 meter på bredden med en sidohöjd av 6,5 meter.

Exteriör

Exteriört är Göteryds kyrka praktiskt taget orörd. Frånsett bytet av taktäckning till koppar, vilket skedde i samband med en exteriör renovering år 1934, så följer Göteryds kyrka de ritningar som upprättades av Johan Erik Söderlund år 1855.

Kyrkan består av skepp och kor och är rektangulär till formen med torn i söder och en tresidigt avslutad absid i norr. Murarna är uppförda i sten och vitkalkade. Putsen är en spritputs med slätputsade fönster- och dörromfattningar. Kyrkan har rundbågade fönsteröppningar som är indragna en aning i fasaden. I varje öppning sitter två välvda, kryssspröjsade fönsterbågar utav gjutjärn målade i en grön kulör vilka på senare tid försetts med vitmålade innanfönster i trä. I ytterbågens topp övergår kryssspröjsen i ett sirligt masverk i form av tre inringade fyrpass. Solbänkarna är klädda i kopparplåt. Långhusets och tornets hörn är markerade och skjuter ut en aning, även de slätputsade.

Taket är kopparklätt och försett med ståndrännor. Stuprören är utförda i koppar och mynnar vid marken ovan nedgrävda cementrör försedda med gjutjärnsgaller. Under långhusets takfot, på gavlarna samt runt absiden och på torngavlarna löper en bågfris. På tornets fyra gavelspetsar och på tornspirans topp sitter det kopparklädda klöverbladskors, likaså på porthusens krön samt på långhusets norra gavel ovan absiden. Tidigare fanns här svartmålande gjutjärnskors. I samband med en utvändig renovering av tornets korstak 1964 togs dessa ned då man konstaterat att dess infästning ruttnat upp och de riskerade att falla ned. Meningen var att de skulle sättas tillbaka när renoveringen slutförts men församlingen avstod och istället sitter där nu kopparklädda klöverbladskors (Hans Quiding på Byggnadsstyrelsen yttrade följande i ärendet den 31.8.65: "Då kyrkans exteriör redan tidigare har förvanskats på liknande sätt som nu sker, vill byggnadsstyrelsen inte motsätta sig att de aktuella korsen slopas.").

Tornet har en spetsig kopparklädd huv och urtavlor i öster, väster och söder. Kyrkans östra och västra entré markeras i fasaden av de utskjutande porthusen. I putsen ovan porthusen finns ett slätputsat kors. Porthusen är försedda med pardörrar med vardera 6 speglar som kröns av två bågformade fönster. Långhusets fyra hörn liksom mötet mellan porthus och långhus markeras av små uppskjutande torn med pyramidtak. Den åttasidiga lanterninen är uppförd i trä med pilastrar i hörnen och krönt med ett rikt profilerat listverk. Lanterninen har aldrig glasats utan sidorna markeras av ett bågformigt listverk. På långhusets norra gavel, var

sida om absiden, ser man en igenmurad fönsteröppning. Dessa sattes igen 1953 när sakristian byggdes om till kapell.

Sockenstugan är belägen i söder på andra sidan länshuvudvägen. I samband med att vägen byggdes ut, år 1955, flyttades sockenstugan ett tiotal meter. Sockenstugan är uppförd i två våningar med rödfärgad locklistpanel och vita fönsterfoder och används bland annat i samband med begravning och konfirmation.

Eftersom kyrkogården i Göteryd aldrig varit föremål för någon expansion har den fått behålla sin ursprungliga rektangulära form utsträckt i öst-, västlig riktning med kyrkan placerad i dess mitt. Gångarna är ordnade utifrån en strikt rutnätsplan där man låtit asfaltera gångarna som omger kyrkan medan resterande gångar fått förbli grusade. Kyrkogården ligger upphöjd i terrängen och ramas in av en kallmurad stenmur. På kyrkogårdens östra och västra mur står ett flertal äldre smideskors nedstuckna i marken. En krans av björkar omger kyrkogården. För några år sedan var den västra delen av kyrkogården föremål för en omgestaltning där man lät jämna av markytan och plantera in häckar mellan gravkvarteren vilket resulterat i att denna del av kyrkogården, i sitt uttryck, upplevs mer modern. I det nordvästra hörnet har man inrättat en urnlund. På kyrkogårdsmuren står också tre av de sex gjutjärnskors vilka tidigare suttit på kyrkan men som togs ned vid en yttre renovering år 1964.

I samband med en grävning för installation av en trådlös bredbandsstation i kyrktornet fann man vid kyrkogårdens entré en gravsten från 1757. Denna ligger nu upplagd på den norra kyrkogårdsmuren. När man vid en tidigare renovering av kyrkan, 1953, bröt upp golvet i långhuset fann man att de stora stockar som golvet bjälklag underst vilade på tidigare utgjort stativet till den gamla klockstapel. På klockstapelns mittpelare med grovt tillyxad spira kunde man läsa året 1640. Vid samma renovering försågs kyrkogården med vattentillförsel och väster om tornet anlades en liten bassäng med ständig vattentillgång.

Några andra exteriöra förändringar som är synliga idag från renoveringen 1953 är den utvändiga trappan som leder ned till bårkällaren under koret. Trappan är utförd i steg av granit och med räcke och barriär av smidesjärn. Trappan till absiden tillkom vid samma tillfälle och är utförd i samma stil.

Interiör

I sin interiöra utformning är Göteryds kyrka starkt präglad av de genomgripande förändringar som gjordes av kyrkorummet vid renoveringen utarbetad av Hans Lindén 1953. Av den nuvarande inredningen är predikstolen, läktaren, altarringen och den slutna bänkinredningen ursprunglig

Golvet i vapenhuset var ursprungligen av trä men är sedan renoveringen 1953 belagt med höganäsklinker. Utmed östra väggen löper en låg träbänk och i väster finns en trappa som leder upp till en trappavsats från vilken man kan nå läktaren samt den trappa vilken leder vidare upp i tornet. Taket i vapenhuset är av kilsågade bräder och målat med vit linoljefärg. Under trappan i väster ligger en gammal gravsten i kalksten från 1739 dekorerad med två basunerande änglar, ett timglas samt en dödskalle. Bredvid stenen står en plåtskodd kista.

Mellan vapenhuset och långhuset, under läktaren, har man låtit inrymma caférum, elcentral och sanitetsutrymmen. Detta skedde i samband med den omfattande renovering som utfördes 1953 vilken innebar att man kortade av kyrkorummet med ett tiotal meter i söder och försåg utrymmet med nya pardörrar in till långhuset. Vid samma tidpunkt lät man även bygga in

sidoutrymmena uppe på läktaren för att inrymma funktioner som kapprum för kören samt ett kyrkomuseum. Vid dessa renoveringsarbeten avlägsnades 10 av läktarens bänkar och orgelns bågformiga inramning tillkom.

Kyrkorummet är rektangulärt och indelas med två pelarrader i ett mitt- och två sidoskepp. Mittskeppets tak är tunnvalvt av parallellsågade, spåntade bräder och vitmålat. Taken i sidoskeppen är platta, utformade som enklare vitmålade kasettak med ramverk i blått och rosa. Före renoveringen 1953 var taket i mittskeppet brutet med en högre resning än det nuvarande. Taken i sidoskeppen sänktes med en meter i samband med renoveringen. Vardera sidoskepp bärs upp av 3 pelare och 3 pilastrar. Pelarna är färgsatta i en ljus rosa kulör med förgyllda krön och blått fundament. Bänkarna är indelade i fyra slutna kvarter med 8 bänkrader i vart av de främre kvarteren och 10 i de bakre. På en uppmättningsritning från 1948 kan man se att det totala antalet bänkar i långskeppet uppgår till hela 70 stycken, varav 4 är placerade i koret. Antalet bänkar har alltså minskats markant genom åren, främst i samband med omgestaltningen på 1950-talet. I bänkkvarteren ligger lackade trägolv och i altargången och sidogångarna är golvet belagt med en brokig heltäckningsmatta som går i grå, blå och rosa toner. Bänkinredningen är målad i en ljus blå kulör med speglar i ljust grå ton vilka ramas in av en tunn rosa ram. Över bänkkvarteren hänger 6 stycken takkronor samt 2 kronor under läktaren samtliga försedda med elektriskt ljus. I kyrkorummet finns dessutom 13 lampetter, 7 på östra väggen och 6 på den västra, samt 6 lampetter på läktaren. Läktaren bärs upp av 6 pelare och två pilastrar. På läktaren finns en orgel vars fasad är den ursprungliga från 1865 efter ritning av J F Åbom. Under läktaren har man genom att avlägsna de sista bänkraderna skapat utrymme för klädhängare, bokbord, anslagstavla och en klotformad ljusbärare. Vid kyrkans sidoentréer har man inrättat vindfång. Dörrarna har fästs i liv med innerväggen och golven i vindfången är belagda med kalksten.

1880 försågs skranket mellan kor och långhus med ett träkors, krönt med en törnekrans. Skranket och träkorset finns idag bevarat i det museum som man låtit inreda i det östra utrymmet på läktaren. Vid renoveringen 1880 målades också inredningen om, dörrar och bänkar fick en färgsättning som skulle påminna om ek. Pelarna vitmarmorades och inredningen gick i övrigt i vitt och guld. På korbänkarna målades vapen för ätterna Hammarberg och Lind af Hageby.

När kyrkan renoverades 1953 kortades kyrkorummet av med en fönsteraxel i norr. Altaret och altarringen flyttades fram och korpartiet utvidgades. Flera av långhusets bänkrader avlägsnades liksom korbänkarna. En ny vägg, utformad med en rundbågig altarnisch, murades upp för att skilja långhuset från absiden. I absiden, tidigare sakristian, inreddes ett mindre kapell med egen entré från utsidan. I kapellet finns idag 11 bänkar med plats för ungefär 50 personer och ett eget litet altare uppmurat i tegelsten och försett med en kalkstensskiva. Kapellet används bland annat vid sommaren's helgmålsböner samt vid gudstjänster under de kallaste vintermånaderna då det blir för kostsamt att värma upp det stora kyrkorummet för ett fåtal kyrkobesökare. Kapellet flankeras av två mindre utrymmen, det östra inrett till bokrum och i det västra ligger den nya sakristian. Dessa utrymmen tillkom också i samband med renoveringen liksom den bårkällare som finns inrättad under sakristian. I nordöstra delen av koret står kyrkans dopfont från 1963, utförd i kolmårdsmarmor av konstnären Curt Thorsjö. I koret finns också en kororgel. Denna utgör idag bara en fasad vilken har till uppgift att dölja högtalarna till den nya elektroniska orgel man lät installera för några år sedan.

Den stora rundbågiga altarnischen i norr försågs 1954 med nuvarande muralmålning, utförd av konstnären David Ralson. På altartavlan gestaltas överst Kristi födelse och i de två

sidobilderna den stränge Jesus som driver månglarna ur templet samt den milde Jesus som tar emot och välsignar barnen. I tavlans centrum står den uppståndne frälsaren. Väggen mellan koret och sakristian tillkom vid kyrkorestaureringen 1953. I öppningen stod tidigare ett 3 meter högt, rikt ornamenterat, träskrank vilket idag förvaras i det museum man låtit inrätta på läktarens östra sida.

1988 framför Göteryds församling önskemål om att få avlägsna ytterligare fyra bänkrader under läktaren för att på så vis skapa bättre utrymme för rullstolar, barnvagnar samt få utrymme för psalmboksvagnar, bokbord m.m. Man vill även låta uppföra en trappa för att förbinda läktaren med kyrkorummet. Riksantikvarieämbetet och museet fann kravet på större utrymme längst bak i kyrkan samt trappa till läktaren från kyrkorummet befogat men motsatte sig ett friläggande av de bakre läktarkolonnerna och förordade en lösning där endast en till två bänkrader behövde avlägsnas.

1992 ges kyrkan tillstånd till en invändig restaurering där detaljutformning och färgsättning skall ske i samråd med Smålands museum. Församlingen hade också framfört önskemål om att få inrätta en handikappanpassad toalett för besökarna. Landsantikvarien ansåg att det vore felaktigt att friställa läktarens kolonner och föreslog därför att man endast skulle avlägsna två bänkrader. När arbetet sedan påbörjades tog kyrkan aldrig kontakt med museet för konsultation och närvaro vid byggmöten rörande färgsättning samt hantering av bänkinredning. Besluten som fattades om färgsättning på bänkar och pelare avviker därför från kyrkans karaktär och innebär en förvanskning av kyrkorummet. Dessutom avlägsnades på eget bevåg de fyra bänkraderna.

Inventarier

Flera källor pekar på att det skulle vara bildhuggaren Mäster Hans Hultman som utfört bildhuggeriarbetet i den gamla kyrkan. I samband med att den gamla kyrkan revs skall ett flertal skulpturer, madonnabilder och apostlar ha kastats bort och brukats som ved i församlingsbornas spisar.

Till kyrkans viktigare inventarier hör delar av en dopfunt från 1200-talet, en processionsstav från 1400-talet, oblataskar från 1696 respektive 1772, en dopskål från 1690-talet, ljusstakar från 1600-talet, apostlabilder från 1600-talet, mässingskronor från 1700- och 1800-talen samt kandelabrar från 1700-talet.

Kulturhistorisk bedömning

Göteryds kyrka har en näst intill oförändrad nygotisk exteriör. Särskilt utmärkande är de dekorativa gjutjärnsfönstren med sirligt masverk liksom tornets spetsiga höjdsträvande tak.

I interiören har Göteryds kyrka genomgått omfattande förändringar. Av den ursprungliga interiören står idag nästan inget orört. Det var framförallt 1950-talets genomgripande renoveringsarbeten, utifrån Hans Lindéns framarbetade förslag, som förändrade kyrkan men även den mer sentida färgsättningen i samband med en renovering 1992 präglar kyrkan. När Hans Lindéns förslag inkom till Kungliga byggnadsstyrelsen 1950 skrev de att kyrkan var i ursprungligt skick och därför kunde anses utgöra en god företrädare för den nygotiska stilen. Man påtalar också att restaureringsförslaget innebär mycket långtgående förändringar av interiören vilka ur kulturhistoriskt hänseende är allt för omfattande. Trots detta kom förslaget i stort till genomförande. Vid jämförelsen av två interiöra fotografier, det ena taget strax före renoveringen 1953 och det andra efter, kan man konstatera att det tidigare ger bilden av ett ljust och högre kyrkorum med känsla av rymd. Det senare fotografiet ger bilden av en kyrka

med mörkare, mer sluten och intim karaktär. Idag beskrivs kyrkans stil som historiserande blandstil och det är kanske den formuleringen man får ta fasta på i den fortsatta hanteringen av Göteryds kyrka. En kyrka där förändringsarbetena skett utifrån nya funktionella och estetiska önskemål vilket resulterat i en kyrka omtyckt av församlingen men ur ett kulturhistoriskt hänseende förvanskad. Vid en eventuell renovering skulle en färgsättning av interiören mer lik den ursprungliga förordas. Exteriört bör man vid framtida renoveringsprogram sträva efter ett bibehållande av rådande karaktär.

Händelseregister

- 1350 - Göteryd omnämns för första gången i skriftliga källor
- 1865 - Orgel byggd av F Andersson, Stockholm Fasaden efter ritning av J F Åbom. Orgeln skänktes av major C A Hammarberg i Ryfors
- 1873 - Stentrappor framför ingångarna
- 1880 - Förgyllt träkors med törnekrans uppsatt på skranket mellan kor och sakristia, utfört av E Nyman, Reftele
- Ommålning av inredningen
- 1911 - Interiör och exteriör renovering
- Tornur med 3 urtavlor
- 1934 - Interiör och exteriör renovering (arkitekt Paul Boberg)
- Omtäckning av yttertakets med kopparplåt
- Borttagande av befintliga gjutjänskors ersatta med kopparklädda träkors
- Inläggande av kalkstensgolv i vapenhuset
- Insättande av dubbla dörrar vid kyrkorummets sidoingångar
- Justering och fastsättning av befintliga fönsterbågar samt insättning av nya innerbågar med hela rutor
- Anbringande av nya solbänkar av koppar vid kyrkans fönster och ljudluckor samt nya trappor vid södra, västra och östra ingångarna
- Uppsättning av åskledare
- Rengöring, lagning och avfärgning av utvändiga och invändiga murväggar
- Konservering av kristusbild, tre små bilder, en ljusstav av trä, Karl XII:s namnchiffer i dekorativt snideri samt två snidade prydnadssaker, konservator S Sundbaum, Linköping
- 1950 - Ombyggnad av orgeln i Göteryds kyrka
- 1952-53 - Interiör renovering (arkitekt Hans Lindén)
- Vindfång inrättas vid långhusets sidoingångar och vid kyrkorummets norra ingång
- Mittskeppets brutna tak sänks och ersätts med temperamålat tunnvalv
- Sidoskeppens tak sänks ca 1 meter
- Kyrkorummet avkortat i söder. Tillbyggnad under läktaren, elcentral, kapprum och konfirmandrum

- Kyrkorummet avkortat i norr för uppförande av sakristia och bokrum
  - Ursprunglig sakristia skild från koret och inrättad till kapell
  - Bårkällare, med utvändig trappa, anordnas under dopkapellet
  - Nytt golv av fur i långhus, sakristia, bokrum, dopkapell och konfirmandrum. Klinkergolv i vapenhuset
  - Läktarens mittparti framflyttat
  - Sidoutrymmen uppe på läktaren byggs in för att skapa utrymmen för kapprum och kyrkomuseum
  - Ombyggnad av bänkinredningen med lutande ryggstycken, nya kälade sitsar och nya bokbräder
  - Samtliga fönster förses med innanfönster
  - Fönster i dopkapellet förses med antikglas i ytterbågarna
  - Installation av elvärme & belysning, utfört av Rejlers Ingenjörbyrå AB
  - Installation av elektrisk klockringning
  - Ny trappa till tornet i vapenhuset samt bänk utmed vapenhusets östra vägg
  - Trappan till tornutrymmet utanför läktaren kläds in
  - Ommålning av väggar i bengult, taklist i blått och rött, inredning i grågult med inslag av brunt och guld
- 1953
- Kyrkan återinvigs efter omfattande renovering
  - Kyrkan får fem ljuskronor i gåva av konstsmiden A. Vrempe Angelstad
- 1954
- Altarmålning utförd av konstnären David Ralsson i altarnischen
- 1955
- Önskemål om att få flytta och restaurera Sockenstugan, flyttas 10m taket beläggs med enkupigt tegel
- 1957
- Mässhake renoverad
  - Ombyggnad av kyrkoorgel A. Mårtenssons orgelfabrik, Lund
- 1962
- Ny dopfunt efter modell av konstnären Curt Thorsjö, Stockholm
- 1964
- Lagningsarbeten på tornet
  - De fyra gjutjärnskors som tidigare suttit på tornet avlägsnas
- 1974
- Exteriöra reparationsarbeten
  - Omläggning av koppartak p.g.a. läckage
  - Omputsning av tornet och långhusets gavlar samt avfärgning med kalkfärg
  - Entrén till vapenhuset förses med 15cm höga granitsocklar
  - Fönster dörrar tornluckor målas om med oljefärg
  - Inskriptionstavla blåstras ren, mönjas och målas samt omförgylles
- 1988
- Fråga om ombyggnad av utrymmet under läktaren väcks
- 1992-93
- Invändig restaurering
  - Ommålning av bänkar och pelare
  - Avlägsnande av fyra bänkar under läktaren samt korbänk i väster

- Toalett inrättad i kapprummet
- Väggarna kalkavfärgade i svagt rosa
- Inredningen ommålad i rosa och blått
- Heltäckningsmatta i kor och gångar